

GHEORGHE ENACHE

Cadre formative ale satului românesc tradițional

Satul românesc a fost de-a lungul timpurilor, până către sfârșitul secolului al XIX-lea, o realitate distinctă, relativ stabilă și conservatoare, păstrătoare a unor mentalități, comportamente și obiceiuri de viață moștenite din timpuri străvechi. De aceea, studiindu-i în amănunt structurile vieții materiale și spirituale, cercetătorii au fost tentați să realizeze un model de laborator al acestei realități, o creație abstractă, numită *satul-idee* (Lucian Blaga) sau *utopograma satului tradițional* (Andrei Oișteanu). Nu este o creație gratuită, născută în condiții de eprubetă, ci rezultatul unor cercetări minuțioase pe domenii, specializări și zone etnografice care, în pofida unui masiv proces de aculturație în care se află societatea română modernă, urmărește, printre altele, și crearea unui reper identitar.

Între componentele imaginii satului românesc tradițional, cea referitoare la modalitățile în care erau formați, educați copiii până la intrarea în rândul oamenilor maturi a fost mai puțin cercetată. Această aparentă ignorare sau neglijare are două categorii de cauze. Mai întâi cadrul educațional era parte implicită a unei categorii mai largi a vieții spirituale din vechiul sat românesc, *sărbătoreșcul*, activată îndeosebi cu prilejul obiceiurilor calendaristice și a celor din ciclul familial; este vorba despre performarea de către adulți a unor modele comportamentale și atitudinale pe care copiii începeau să le învețe odată cu primele jocuri. Sărbătoreșcul determină în mod decisiv *habitus*-ul, adică „rațiunea pedagogică” a culturii satului românesc tradițional, strategiile pe care acesta le transmite și le dezvoltă pentru a se perpetua (Pierre Bourdieu, 2000, p.81-104).

Apoi, cadrul educațional în care crește și se dezvoltă copilul în vechiul sat românesc este condiționat și de viziunea asupra vârstei copilăriei, înrudită cu cea existentă în multe alte comunități arhaice, fiind, de asemenea, parte importantă a *habitus*-ului acestora. Un indiciu important în acest sens ar putea fi frecvența și persistența unor denumiri generice pentru insul aflat la vârsta copilăriei : „fiu” „făt” „prunc” „copil” „cocon” „băiat” „fecior” (Vasile Scurtu, 1966); în limba veche acești termeni numeau toți copiii, indiferent de sex sau vârstă, încadrându-se în așa numitul gen comun pe care limba română îl moștenește din latină. Pentru discuția de față este mai puțin important ca în paralel, prin moștenire directă sau prin sufixare moșională, au existat și formele pentru realizarea opoziției de gen natural : „fîica” „fata” „prunca” etc. ; semnificativă este denominarea nediferențiată a celor aflați la vârsta copilăriei, determinată, probabil, de un mod specific de a o valoriza.

În fapt, este vorba de mai mult de o non-valorizare a acestei vârste în raport cu valorile consacrate ale comunității. Astfel, Platon („Timaios” , 44 a - b ; „Legi” , II, 653 d - e ; 666 a - c), la fel ca alți gânditori din Grecia antică, socotea copilăria drept partea salbatică a vieții ; afirmația marelui filosof este în acord cu credințele și obiceiurile cetății grecești, între care poate fi amintit aici obiceiul înhumării copiilor, în opoziție cu incinerarea adulților care, într-un context mai larg, a dus la stabilirea opozițiilor: “înhumare - incinerare”, “copil- adult”, “crud - copt” (Pierre Vidal- Naquet, 1985, 220-222). Împărțirea vieții pe cicluri de vârstă este general valabilă, dar în

comunitățile arhaice se făcea după criteriul accederii la viața religioasă, așa cum notează Mircea Eliade în legătură cu etapele existenței unui bărbat australian : ” Înaintea nașterii, personalitatea lui este pur spirituală, devine pe deplin profană sau nespirtuală în prima perioadă a vieții, când este asociat femeilor, apoi devine treptat din ce în ce mai ritualizată și sacră pe măsură ce individul înaintea în vârstă și se apropie de moarte, iar în clipa morții devine pe deplin spirituală și sacră.” (Mircea Eliade, 1997, p.47).

Este neîndoielnică repartiția pe cicluri de vârstă a ”veacului de om ” în satul românesc tradițional, inclusiv definirea imaturității cultice a copilăriei, reflectată, la fel ca la vechii greci, mai ales în riturile funebre. Descoperirile arheologice atestă existența opoziției ” înhumație - incinerare ” în cimitirele comunităților umane de pe teritoriul României de dinaintea creștinării acestora, motivată tot de opoziția „copil - adult” . Deși se manifestă în alte forme, această ultimă opoziție persistă în satul românesc tradițional și, fragmentar, chiar în cel contemporan; rămânând tot în zona riturilor funebre, avem în vedere înmormântarea copiilor la marginea cimitirului sau în afara acestuia, fără sicriu sau pe o scândură negeluită, interdicția sau limitarea manifestărilor de jale, absența părinților din cadrul unor secvențe ale ritualului și chiar eliminarea unor segmente importante ale procesiunii (Gh. Enache, 2006, p139-140). Pe lumea cealaltă soarta lor este tristă și dezolantă, determinată de trăirea incompletă a veacului de om; în unele cântece ceremoniale apar metamorfozați în „călugări/ mănânteii ca fluturii” în „pui de grăurei/ tare mititei” condamnați să rătăcească și să nu-și regăsească niciodată cealaltă jumătate a neamului, aflată în lumea de dincolo, unde ar fi trebuit să se integreze și să-și găsească liniștea. Ca umare a educației creștine, imaturitatea cultică a copilăriei a fost reinterpretată ca vârstă a inocenței și a purității asupra căreia se coboară preferențial grația divină. Această înțelegere, împreună cu modelele venite dinspre alte orizonturi cultice ar putea explica prezența copiilor ca actanți în cadrul câtorva obiceiuri calendaristice, la Crăciun și la Anul Nou și în obiceiurile de primăvară.

De regulă, nu era îngăduit accesul copiilor la oficierea sărbătorilor îndatinate la care însă asistau întodeauna și în spiritul cărora creșteau și se formau spiritual. Uneori prezența lor era chiar indispensabilă ca în cazurile în care deveneau mijlocitorii transmiterii de ofrande pentru comemorarea „moșilor” neamului pe linie paternă : „colindețele” de Crăciun, „bradoșii” („Uitata”) la Moșii de Paresimi, „sfințișorii” la Mucenici, ouă roșii încondeiate și păscuță la Paști, plăcințele la Moșii de Florii, colacii la Moșii de Joimari, ulcele cu lapte, colac cu lumânare la Moșii de Sf. Gheorghe, ulcele cu lapte îngroșat cu crupe de păpușoi de Sâmbata Moșilor, mere și alte fructe la Moșii de Sântilie, „moșii de curastră” („corastră”) ș.a. Datorită purității și imaturității sale cultice copilul este ales a fi destinatarul, de fapt, mesagerul ofrandei către „moșii” care nu-l pot refuza tocmai datorită calității vârstei sale „nevinovate” , devenită și cheazășie a manifestării bunăvoinței acestora. Sănătatea și prosperitatea oamenilor, fertilitatea vitelor și a ogoarelor și bunul mers al obștii în general depind de calitatea, de trăinicia legăturilor de rudenie, prelungite, cum am văzut, din „țara cu dor” în cea ”fără dor” , unde se află cealaltă jumătate a neamurilor. Între acestea, cele mai puternice erau legăturile dintre părinți și copii pe care vechii romani, într-un context spiritual apropiat de cel evocat aici, le numeau pietate - *pietas erga parentes*, respectiv *pietas ergo liberos* (Fustel de Coulanges, 1984, I, p.141-142)

Pentru membrii vechilor noastre obști țărănești, nesocotirea legăturilor de rudenie era semnul sfârșitului lumii, ca în unele colinde de gospodar în care se spune că „veacul de apoi” va veni atunci când fiul va ridica mâna împotriva tatălui, iar finul împotriva nașului.

Copiii cresc și se formează în dragoste și respect față de părinți, care le rămân modele de viață și după ce au intrat în rândul adulților. În familie, de la tata și de la mama, capătă copilul

primele cunoștințe și mai ales deprinderi care-i vor face să devină mai târziu gospodari respectați, așa cum se spune într-o orație de iertăciune din Suceava înainte de plecarea mirilor la cununie : „ Intrând în copilărie / Pe fecior îl ia tata / Rămânând la mamă fata. / Tata pe fiu îl învață / Cu sfaturi și cu povață / Cum să apuce unealta / Barda, sfredelul și dalta, / Coasa, secerea și plugul / Să le-nvețe meșteșugul [...] / Tot așa mama, pe fată / O învață ca să toarcă, / Să spele rufe, să stoarcă, / O învață cum să țasă / Pânza subțire și groasă, / Cum să ducă de mâncare / Și câte alte casa are “ (Ioan Meïtoiu, 1969, p. 88-89).

Așa cum rezultă și din textul dat, diferențierea după vârstă a copiilor este destul de vagă, fiind reflectată la nivel lingvistic prin denumiri aproximative, multe derivate sufixale. Cei aflați la vârsta primei copilării sunt numiți „ făt ” , „prunc ” , „pruncuț ” , „plod ” , „copil de fașă ” , „copilă ” , „băiețel ” , „fecioraș ” , „nicule ” , „nicușoară ” , „năpărstoc ” , „țacă ” , „zăpârstea ” etc.; cei apropiați de vârsta fecioriei și a fetiei sunt „băietani ” , „băietane ” , „băietănași ” , „copilandri ” , „feciorani ” , „feciorandri ” , „plodani ” etc. (V. Scurtu, 1966). Relativa diferențiere pe clase de vârstă este în concordanță cu statutul social acordat copilului în satul tradițional, care se modifică și capătă consistență abia când ajunge la vârsta căsătoriei. De la naștere până la botez nou-născutul avea un nume generic – nume de străin sau derivat de la ziua nașterii, menit să-l apere de agresiunea duhurilor malefice : Turc, Turculeț, Proboc, Lunilă, Marțolea, Mercurel, Joian, Verilă, Sambotin, Duman (N. Constantinescu, 2000, p.128-129). Numele copilului respectă ascendența sa paternă (era numele tatălui sau al bunicului după tată) fiind o modalitate importantă de individualizare și integrare în comunitate ; regula era respectată și atunci când nașii îi fixau numele la botez, căci în satul tradițional aceștia erau *moșul și moașa*, adică bunicii copilului dinspre tată. Chiar mai târziu, când alegerea nașilor nu mai respecta vechea regulă, individualizarea copilului se face prin referință la ascendența sa paternă : „Nică a lui Ștefan a Petrii ” , „al lui Moromete ”.

Importanța părinților, în primul rând a tatălui, în integrarea și crearea statutului social al copilului este ilustrată și de situația celor născuți în afara căsătoriei, al căror nume indică marginalizarea socială : „copii din flori ” , „din dudăi ” , ”făcut prin leasă ” , ”pădureț ” , „de pe lângă garduri ” , „adunat de pe câmp ” , „ de la umbra/propteaua gardului ” , ” de sub salcă ” , „buruienar ” , „tufan ” , „urzicar ” , „copil de strânsură ” , „băiat de pomană ” , „prunc străin ” , „fecior de izbeliște ” , „copil al nimănu ” etc. (V. Scurtu, 1966, p.68-78). Cele mai multe dintre denumirile și expresiile figurate înșirate aici indică, la fel ca sensurile vechi ale cuvintelor „ cōpil ” și „(a) copili ”, neapartenența la spațiul legitim al căminului, adică situarea în afara valorilor spirituale reprezentate în mod direct de casă și de gospodărie. Ca efect al marginalizării, copiii din flori nu pot participa la oficierea unor secvențe importante din cadrul ceremonialurilor de familie sau din cadrul obiceiurilor calendaristice; este un alt indiciu al neaderenței sale la valorile cultice ale familiei. Poate să pară surprinzător, dar cele mai multe dintre denumirile batjocoritoare care i se dau acuză însă, în primul rând, neapartenența copilului la spațiul valoric al casei, al căminului și abia apoi absența tatălui legitim.

În lumea satului nostru tradițional moralitatea se exprimă prin valorile cultice ale comunității, responsabile de bunul mers al casei, al gospodăriei și, implicit, al familiei. Concepția copilului în afara familiei era o nesocotire gravă a acestor valori, o amenințare pentru coeziunea și chiar rânduiala comunității.

Copilul putea fi lipsit de părinții naturali și datorită morții premature a acestora. În acest caz comunitatea nu-i izola, ci intervenea cu rituri recuperatorii pentru înlocuirea celui decedat cu un « tată jurat » sau o « mama jurată » (I.Cornea, 1941, II, p.438 ; Ovid Denusianu, 1968, I, p.410) în vederea deturnării influenței nefaste pe care cei decedați o puteau exercita asupra neamurilor

în viața, în primul rând asupra propriilor copii ; aceeași finalitate o aveau și riturile speciale celebrate pentru „ frații lunatici” sau pentru cei „zâlatici”, adică pentru frații născuți în aceeași lună sau în aceeași zi. Evident, rudenia este o realitate spirituală care configurează înțelegerea lumii și codul de conduită al omului din satul românesc tradițional.

Virtuțile formative ale rudeniei de sânge se manifestă pe verticală, în linia bunici – părinți - copii. La capătul de sus al acestei axe descendente se află fruntașii satului, „oamenii buni și bătrâni”, cei care decid în problemele comunității ; între acestea, vitală era păstrarea și respectarea hotarelor care delimitau moșia satului sau loturile de pământ numite, nu întâmplător „ moși “, „bătrâni ”. Fixarea acestora, realizată după vechile cutume, include în secvența finală prezența a câtorva copii cărora li se aplicau unele pedepse corporale cu valoare mnemotehnică și apoi, tot pentru aducere aminte, li se dăruiau una sau mai multe monede de argint (Adrian Fochi, 1976, p.128-129). Se poate ca oferirea de bani care însoțea învățarea hotarelor de către copii să vizeze îmbunarea și obținerea acceptului din partea *moșilor* care, de pe lumea cealaltă, îngăduiau astfel noua rânduială.

Un rol foarte important în educarea copiilor revine *nașilor*, numiți și în prezent părinți spirituali ai acestora. Se obișnuia ca nașii de botez ai băiatului să fie și nașii săi de cununie, nașia devenind segmentul cel mai important al rudeniei convenționale care asigura integrarea în comunitate a nou-născutului și apoi a cuplului mire-mireasă. În satul tradițional nașia aparținea însă tot rudeniei de sânge, căci *moașa* care asista la naștere era bunica pe linie paternă a nou-născutului și devenea, de drept, nașa de botez. Cuplul *moș-moașa* cumula și prerogativele nașitului nou-născutului, care, în cazuri extreme se moșteneau, tot pe linie paternă, de către copiii lor. (Nicolae Constatinescu, 2000, p.131-136) ; de aceea se impune ca atributele acestora privitoare la creșterea și educarea copilului să fie discutate împreună cu cele ale nașilor. Ca și în prezent, nașii erau un fel de mentori spirituali ai copiilor pe care îi îndrumau, îi sfătuiau în spiritul moralei și al valorilor comunității. La rândul lor, copiii, adică finii, învățau de mici să-i respecte și să-i cinstească; în Caraș - Severin se spunea că „după Dumnezeu, socoți pe nași și apoi pe părinți ” („Sărbători și obiceiuri ”, II, 2002, p.24). Eficiența demersurilor educative ale nașilor era asigurată de cadrul cultic în care erau situate: la sărbătorile mari părinții însoțiți de copii mergeau la nași cu daruri tradiționale („plocoane”) în semn de respect și cinstitie. În Oltenia, datorită caracterului său augural, mai importantă era ziua de Sf. Vasile când, într-un cadru ceremonial bine stabilit, avea loc „datul la grindă” de către moașă, act de magie imitativă menit, ca multe altele care vizau vârsta copilăriei, să asigure o creștere viguroasă și sănătoasă. În vechiul sat românesc, la fel ca în orice comunitate arhaică, educația a fost întotdeauna parte integrantă a vieții cultice.

În acest cadru se situează, firesc, și rudenia convențională, în primul rând *frăția de cruce* care crea solidaritatea de vârstă și o eficientă integrare comunitară a copilului. Contextul cultic era asigurat de “zilele mari” (sărbătorile calendaristice) în care se oficia ceremonia și de accesoriile folosite, în primul rând colacii speciali schimbați între parteneri și consumați împreună cu grâul fiert anume adus de acasă ; mai precis, este vorba de cultul moșilor sub tutela cărora se situa legătura de frățietate, invocați ca atare în textele de “mătcuțare” din Banat: “Mătcălu, Mătcălu!/ Roaga-te lui Dumnezeu/ Să ne ferească de rău/ Că și noi cât vom trăi/ În tot anul te-om cinsti/ Te-om cinsti cu chiți de flori/ L-aste mândre sărbători (Sim. Fl. Marian, II, 1994, p.250). Frăția de cruce își extindea efectele pe tot parcursul vieții fiind uneori mai puternică decât cea de sânge și putea marca trecerea de la o categorie de vârstă la alta, mai ales atunci când era celebrată odată cu ieșirea la horă a tânărului, considerată, în general, limită a vârstei copilăriei. Chiar dacă își valorifică efectele pe orizontală, rudenia convențională evocată aici capătă coerența și vigoare

sub autoritatea „moșilor ” cinstiți și venerați la sărbătorile de peste an.

Educația copiilor în comunitățile rurale românești a fost parte implicită a vieții cultice, a ceea ce specialiștii numesc *sărbătoreșcul* vieții satului nostru tradițional. Nu este doar o întâmplare că marii noștri scriitori care și-au evocat copilăria petrecută în satul natal au pomenit cu deosebire felul cum au receptat spiritul sărbătorilor sacre care structurau viața întregii comunități. Impactul formativ al sărbătorilor asupra copilului este decisiv în înțelegerea și valorificarea spațiului, în reprezentarea timpului, în formarea unei viziuni specifice asupra mersului lumii.

Dar sărbătorile sunt de neconceput fără existența unui strâns sistem de rudenie cu care promovează împreună un anumit tip de *habitus* ; „Noi sărbătorile le ținem, pentru ca și ele pe noi ne țin” spunea Elena Niculița Voronca preluând o frumoasă cugetare a unui țăran bucovinean. Copilul învață de mic ce este bine și ce este rău, mai întâi în familie și între neamuri, apoi împreună cu cei de vârsta sa, pentru ca treptat să înțeleagă care este rânduiala și de ce este bine să fie „în rândul lumii”.

Bibliografie

- Bourdieu, Pierre- *Simțul practic* Traducere de Rodica Caragea, Institutul European Iași, 2000.
- Conea, Ion - *Clopotiva. Un sat din Hațeg*. ISSR, București, 1940.
- Constantinescu, Nicolae - *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie*. Editura Univers. București, 2000
- Coulanges, Fustel de - *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei.*, Traducere de Mioara și Pan Izverna. Editura Meridiane. București, 1984.
- Denusianu, Ovid - *Opere*. I. Editura pentru Literatură. București, 1968.
- Eliade, Mircea - *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*. Traducere din engleză de Elena Borta. Humanitas. București, 1997
- Enache, Gh. - *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare. Studiu asupra ceremonialului de cult funebru la români*. Paideia. București, 2006.
- Fochi, Adrian - *Datini și eseuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Denusianu*. Editura Minerva. București, 1976.
- Marian, Sim. Fl. - *Sărbătorile la români*. Editura Fundației Culturale Române. București, 1994.
- Meițoiu, Ioan – *Spectacolul nunților. Monografie folclorică*. Casa Centrală a Creației Populare. București, 1969.
- Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*. Vol II. Editura Enciclopedică. București, 2002.
- Scurtu, Vasile - *Termenii de înrudire în limba română*. Editura Academiei. București, 1966.
- Vidal- Naquet, Pierre - *Vânătorul negru*. Traducere în românește de Zoe Petre. Editura Eminescu, 1985.

Résumé

Dans le village roumain traditionnel, l'éducation des enfants ne se réalisait pas dans des formes institutionnalisées, mais c'était la conséquence implicite de la vie culturelle de la communauté où ils naissaient et vivaient. Les fêtes du calendrier et familiales, liées intimement au culte des ancêtres, assuraient un cadre formatif efficace, étant corrélées avec les relations de parenté au respect desquelles l'enfant grandissait et se développait jusqu'à l'âge de la maturité, lorsqu'il devait se faire une vie complète (« sa între in randul lumii »), c'est-à-dire refaire le trajet existentiel de ses parents (naissance, noces et mort).

Țărănci; foto: Felician Săteanu